

ПОНЯТТЯ І ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Проаналізовано принципи судової системи України, думки науковців щодо цього поняття. На основі зазначених думок і сучасного судового законодавства запропоновано авторське визначення цього поняття.

Досліджено особливості системи принципів побудови судової системи. Запропоновано до принципів побудови судової системи включити принципи етнічності та інтеграційності. Визначено роль цих принципів для побудови сучасної судової системи України.

Ключові слова: *принципи судової системи, принцип територіальності, принцип спеціалізації, принцип інтеграційності, принцип етнічності.*

Постановка проблеми. На початку 90-х років ХХ ст. із проголошенням незалежності України докорінно змінилася побудова органів державної влади, зокрема судової. Певні демократичні засади щодо побудови судової системи внесла Конституція України. Подальше реформування судової системи було пов'язано з незначною судовою реформою та із Законом України «Про судоустрій» від 07.02.2002 р. Унаслідок прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 р. судова система України знову зазнала певних істотних змін. Крім того, цей закон порівняно з Конституцією України розширив систему принципів побудови судової системи. Так, ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає ще один із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції – інстанційність. Проте, незважаючи на законодавче визначення системи принципів побудови судової системи, в сучасній юридичній науці дискусії щодо цього не вщухають.

Стан дослідження. Певний внесок у розробку цієї проблеми зробили такі вчені, як А. Л. Борко, В. Д. Бринцев, Р. О. Куйбіда, І. В. Назаров, І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. С. Стефанюк, Т. В. Струс-Духнич та інші. Проте, незважаючи на таку зацікавленість з боку науковців, питання, що стосуються принципів судової системи у зв'язку з подальшим реформуванням судової системи, потребують досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні принципів побудови судової системи України. Відповідно до мети завдання цієї статті такі:

1) визначити поняття принципів побудови судової системи; 2) проаналізувати погляди науковців щодо системи принципів побудови судової системи; 3) розглянути можливості доповнення системи принципів побудови судової системи новими принципами.

Виклад основних положень. Принципи побудови судової системи, на думку І. Назарова, є частиною принципів судової влади, але, з огляду на цілком видиму специфіку, утворюють самостійну систему принципів [1, с. 3–4]. Щодо визначення поняття принципів судової системи, то слід розглянути думки сучасних науковців із цього приводу. Так, на думку І. Назарова, принципи побудови судової системи можна визначити як історично сформовані теорією й практикою діяльності судів, обумовлені економічним і ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства нормативно закріплені положення, які фіксують найбільш важливі вимоги й відображають закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст й специфіку, визначають тенденції розвитку [1, с. 128–129]. З цією думкою майже повністю погоджується Т. Струс-Духнич, проте, вона вважає, що ці принципи варто називати принципами побудови судової влади [2, с. 174]. А. Борко, узагальнюючи основні риси та властивості принципів організації судової системи, визначає їх як систему законодавчо визначених й гарантованих державою, обумовлених ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства, стабільних вихідних концептуальних основ організації судової системи та судових органів, що визначають засадничі вимоги, закономірності й зміст формування судової системи [3, с. 54].

Щодо системи побудови судової системи України в сучасній правовій науці немає однастайності позицій. На думку І. Назарова, до системи принципів побудови судової системи варто включити такі принципи: а) єдності судової системи; б) територіальності; в) спеціалізації; г) інстанційності; г) ступінчастості та ієрархічності; д) самостійності суду; е) доступності суду [4, с. 105].

Інший відомий науковець В. Бринцев виокремлює такі основні принципи формування судової системи: а) незалежності судових органів; б) оперативності правосуддя й доступності суду для населення; в) структурної самостійності; г) простоти й економічності судової системи [5, с. 67].

С. Тимченко до принципів побудови судової системи України відносить лише конституційні – територіальність і спеціалізацію. Решту принципів він визначає як ознаки судової системи [6, с. 51]. Майже подібним є погляд Р. Куйбіди, який до принципів судової

системи України відносить спеціалізацію, територіальність та інстанційність. Усі інші принципи, на його думку, вичерпали своє методологічне значення і перейшли до категорії властивостей, рис, які характеризують сучасну систему судів [7, с. 47]. Зазначена позиція вбачається недостатньо аргументованою (конкретне коло таких засад не встановлювалось), а пояснення, що вони «вичерпали своє методологічне значення», не розкриває відмінності між категоріями принципів і ознак судової системи.

Автори навчального посібника із судових і правоохоронних органів України зазначають, що конституційно закріплені принципи побудови судової системи України такі: а) територіальності; б) спеціалізації; в) єдності судової системи; г) інстанційності; р) ступінчастості; д) ієрархічності; е) доступності правосуддя [8, с. 97]. На думку А. Борко, вказаний перелік слід доповнити ще й такими загальноправовими засадами, як принципи верховенства права і законності, втілення яких в організації та діяльності судової системи України набуває ключового значення у зв'язку зі специфічним призначенням судової влади у здійсненні державою правового захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина [9, с. 455].

Продовжуючи, проаналізуємо принципи судової системи, які чітко визначені Конституцією України, зокрема в ст. 125. Так, перший принцип територіальності означає розбудову системи судів загальної юрисдикції відповідно до системи адміністративно-територіального устрою, закріпленої в ст. 133 Конституції України. В. Стефанюк стверджує, що сутність принципу територіальності полягає в тому, щоб місцеві суди були територіально наближені до людей, щоб кожен громадянин знав, як у складній судовій системі обрати той суд, у якому він має захищати свої права. І цим вимогам, на його думку, існуюча система судів, що побудована за адміністративно-територіальним поділом, відповідає, оскільки охоплює всі регіони України, забезпечені необхідним транспортом, зв'язком тощо [10, с. 25–26]. На думку авторів навчального посібника з правоохоронних і судових органів, значення принципу територіальності полягає у: а) відсутності територій, на які не поширювалася б юрисдикція суду; б) територіально зручному розміщенні судів; в) існуванні достатньої кількості судів і суддів на території держави [8, с. 45]. Автори іншого навчального посібника зазначають, що принцип територіальності означає, що в кожній адміністративно-територіальній одиниці країни – районі, місті (крім міст районного підпорядкування), районі в місті, кількох районах

чи у районі та місті створюються місцеві суди, яким підвідомчі всі справи, що виникають у межах цієї території [11, с. 36].

Деталізацію цей принцип отримав у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Новий Закон не так чітко визначив зміст принципу територіальності, як попередній – «Про судоустрій України». Якщо у попередньому законі законодавець зазначав, що під принципом територіальності розуміється визначення статусу й місце розташування суду відповідно до адміністративно-територіального устрою країни (ч. 2 ст. 20 скасованого Закону України «Про судоустрій України» 2001 р.), то у чинному Законі лише зазначено, що одним із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції є принцип територіальності (ч. 1 ст. 17), і зміна адміністративно-територіального устрою може бути підставою (не єдиною) для утворення чи ліквідації суду (ч. 3 ст. 20 Закону). Таке формулювання можна оцінити як підготовку до створення у майбутньому судів, юрисдикція яких не визначатиметься межами адміністративно-територіальних одиниць України. Але поки що в Законі під час визначення місцезнаходження судів завжди враховується принцип територіальності у класичному розумінні.

Принцип територіальності повинен органічно поєднуватися з принципом спеціалізації. Принцип спеціалізації у побудові судової системи є одним із чинників забезпечення права на правосуддя, оскільки ця вимога пов'язана з необхідністю розгляду справи компетентним судом. Компетентний суд – це не тільки суд, уповноважений здійснити правосуддя у повному обсязі з винесенням рішення по суті, а й суд, у кваліфікованості суддів якого впевнена особа, котра до нього звертається, і Конституція України закріпила принцип спеціалізації судів. Змістовне наповнення цього принципу повинні здійснити відповідні закони, найперше Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Він закріпив таку побудову судової системи, де є елементи і «зовнішньої», і «внутрішньої» спеціалізації. Критерієм спеціалізації є предмет спірних правовідносин і властива йому відповідна процесуальна процедура. Система господарських і адміністративних судів побудована за ознакою «зовнішньої» спеціалізації, починаючи з судів першого рівня, тобто утворюються окремі гілки в системі судів загальної юрисдикції. Для загальних судів на першому рівні (місцеві суди) діє «внутрішня» спеціалізація, зміст якої полягає в тому, що в межах однієї судової установи, де це можливо завдяки кількісному складу суддів, здійснюється розподіл між судьями місцевого суду обов'язків із розгляду цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про

адміністративні правопорушення. А на другому та третьому рівнях системи загальних судів відбувається зовнішня спеціалізація (але не така «чиста», як у підсистемі господарських та адміністративних судів) – діють апеляційні суди з розгляду кримінальних, цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Отож, спеціалізація судової системи здійснюється за предметною юрисдикцією (зовнішня спеціалізація). Крім того, у судах різних судових юрисдикцій може запроваджуватися спеціалізація суддів із розгляду конкретних категорій справ цієї юрисдикції (внутрішня спеціалізація) [12, с. 870].

Ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає ще один із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції – інстанційність. Він чітко не передбачений у нормах Конституції України, проте на підставі системного тлумачення приписів ст.ст. 125 і 129 Основного Закону можливим є його дослідження з урахуванням вказівки законодавця про побудову системи судів загальної юрисдикції за принципом інстанційності у положеннях Закону. Зокрема ч. 1 ст. 22 вказує на те, що місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. Ст. 26 передбачає, що у системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Ця загальна норма продовжена у відповідних приписах процесуального законодавства. Крім того, у системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ.

Крім того, на нашу думку, окремо слід виділити принцип етнічності судової системи. Зміст цього принципу полягає в тому, що судова система незалежної України, запозичивши найкращі здобутки зарубіжних правових систем, залишається самобутньою й унікальною, а її правові засади стали проявом національного духу правосвідомості української етнічної групи.

Крім того, в сучасній правовій науці зазначається, що через призму особливостей власної судової системи істотно виявляється правосвідомість, індивідуалізм етносу. Суто національне в судовій системі того чи іншого народу входить до надбань світової культури і збагачує її [13, с. 15].

Чільне місце в системі етнізації судової системи, безперечно, посідає мова. Мова – це генетичний код нації. У мові (усній та писемній) зберігаються віковічні надбання народу, особливості його мисленнєвої діяльності. Мова є оберегом культури нації. Мовою судочинства і діловодства, відповідно до ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», є державна (українська) мова. Суди зобов'язані використовувати українську мову для ведення процесу, викладення процесуальних документів. Однак тут же зазначається, що суди гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, і що у судах, поряд із державною, можуть використовуватися регіональні або мови меншин у порядку, встановленому процесуальним законом. Крім того, відповідно до чинного законодавства України, суддя повинен володіти державною мовою. Принцип етнічності характеризується і тим, що у побудові судової системи враховуються національні традиції та досвід, досягнення вітчизняної науки в галузі процесуального права, організаційні та фінансові можливості держави.

У контексті євроінтеграційних прагнень сучасної України, на нашу думку, слід також виокремити такий новий принцип судової системи, як інтеграційність. Прийнято вважати, що термін «європейська інтеграція» позначає створення європейських інститутів і політик, які еволюціонують у напрямі формування певного наднаціонального центру, навколо якого повинен конституюватися спільний європейський простір. Реалізація євроінтеграційних прагнень України передбачає обов'язкову адаптацію нашої судової системи до судової системи Європейського Союзу [14, с. 116]. Необхідною умовою євроінтеграції України є стабільність установ (органів), які гарантують демократію, верховенство права та права людини, що не може бути досягнуто без проведення судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності судової влади та її зміцнення. З огляду на це, до системи суб'єктів забезпечення євроінтеграційних процесів в Україні повинні входити і судова система, яка представлена насамперед Верховним Судом України, Конституційним Судом України та вищими спеціалізованими судами України.

Необхідним кроком подальшої європеїзації судової системи України є розвиток міжнародних зв'язків органів судової влади України. Безпосередня реалізація заходів, спрямованих на забезпечення ефективної діяльності Верховного Суду у міжнародній сфері, покладена на відділ міжнародного співробітництва [15, с. 101–102].

В. Городовенко слушно зазначає, що під час формування і функціонування національної судової системи важиву роль виконує облік нормативних актів Ради Європи, зокрема Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики застосування її норм і положень у формі актів Комісії з прав людини (що діяла до 1998 р.) та Європейського суду з прав людини. Вимоги, що встановлюються до національного правосуддя в цих актах, доволі докладні і постійні розвиваються у вигляді сучасних правових засадах, сформульованих у результаті розгляду Європейським судом конкретних справ [16, с. 46]

З принципом інтеграційності судової системи тісно пов'язаний принцип міжнародності. Судова реформа неможлива без урахування надбань людства у сфері правосуддя. Поінформованість про діяльність судів у більшості демократичних країн світу безпосередньо впливає на правосвідомість суспільства, зокрема у нормотворчій діяльності. Реалізація цього досвіду відображена у ст. 9 Конституції України, згідно з якою, якщо на обов'язковість чинних міжнародних договорів надана згода Верховної Ради України, то ці договори є частиною її національного законодавства. А укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, можливе лише після внесення до неї відповідних змін. Отже, в Україні разом із національним діє частина міжнародного законодавства, яка є обов'язковою для виконання.

Висновки. Пропонуємо під принципами побудови судової системи розуміти важливі засади судової влади, які зумовлюються історико-політичним розвитком держави та спрямовані на створення надійних умов для ефективної реалізації судової системи.

Дія кожного принципу побудови судової влади створює умови для дії іншого принципу, що унеможливує їхнє функціонування самостійно. Проте кожний із принципів судової системи виконує самостійну роль у її побудові та разом сприяють ефективній організації й правовому функціонуванню судової системи.

1. Назаров І. В. Принципи побудови судової системи: монографія / І. В. Назаров. – Х.: ФІНН, 2009. – 144 с.

2. Струс-Духнич Т. В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук / Т. В. Струс-Духнич. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2012. – 200 с.

3. Борко А. Л. Поняття та ознаки принципів судової системи / А. Л. Борко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 50–55.
4. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І. В. Назаров. – Х.: ФІНН, 2011. – 432 с.
5. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія / В. Д. Бринцев. – Х.: Право, 2010. – 464 с.
6. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник / С. М. Тимченко. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 304 с.
7. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія / Р. О. Куйбіда. – К.: Атіка, 2004. – 288 с.
8. Організація судової влади в Україні: навч. посібник. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий [та ін.]; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х.: Одиссей, 2007. – 328 с.
9. Борко А. Л. Щодо системи принципів організації судової системи України / А. Л. Борко // Митна справа. – 2012. – № 6. – Ч. 2, кн. 2. – С. 450–456.
10. Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа / В. С. Стефанюк. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
11. Фіолевський Д. П. Судова влада і правоохоронна система в Україні: навч. посібник / Д. П. Фіолевський. – К.: Кондор, 2006. – 322 с.
12. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2012. – 1128 с.
13. Андреев Д. В. Етносоціокультурні чинники формування національної правосвідомості (на прикладі судової системи Запорозької Січі XVII–XVIII століть): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Д. В. Андреев. – 21 с.
14. Татаренко В. Реформування судової влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / В. Татаренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2010. – № 2. – С. 114–121.
15. Буратевич О. І. Органи держави влади України і нормативно-правове забезпечення європейської інтеграції / О. І. Буратевич // Наукові праці МАУП. – 2012. – Вип. 2 (33). – С. 99–104.
16. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія / В. В. Городовенко. – Х.: Право, 2012. – 448 с.

Охотницкая Н. В. Понятие и принципы построения судебной системы Украины

Проанализировано принципы судебной системы Украины, мысли ученых относительно этого понятия. На основании этих взглядов и современного судебного законодательства предложено авторское определение этого понятия. Исследовано особенности системы принципов построения судебной системы. Предложено к принципам построения судебной системы включить

принципы этничности и интеграционности. Определена роль этих принципов для построения современной судебной системы Украины.

Ключевые слова: *принципы судебной системы, принцип территориальности, принцип специализации, принцип интеграционности, принцип этничности.*

Okhotnytska N. V. The Concept and The System of the Principles of the Formation of the Judicial System of Ukraine.

The article deals with the principles of the judicial system of Ukraine . The scientists' ideas regarding the concept of the judicial system formation are analyzed.

On the basis of these ideas and modern judicial legislation the author suggests the understanding of the principles of the judicial system formation as important grounds of the judicial power which are provided by the historical and political development of the state and aimed at the creation of reliable conditions for effective realization of the judicial system. It is defined that in the modern law science there is no unanimous ideas as to the principles of the judicial system formation. It is stressed out that the majority of Ukrainian lawyers outline such principles of the judicial system formation as unity, territorial integrity, instanciality, gradualism and hierarchy, court independence and availability.

The attention is paid to the fact that at the level of regulations the lawmaker singles out the principles of territorial integrity, specialization and instanciality. The author notes that the principles of territorial integrity and specialization are specified in the Constitution of Ukraine as to the principle of instanciality, it is not definitely provided in the norms of Fundamental law of Ukraine, thou the lawmaker focused on special this principle in special legislation, particularly in the Article 17 of the Law of Ukraine "On Judiciary" and "Status of Judges".

It is proved that the principle of the territory of integrity means the development of the system of general jurisdiction courts according to the system of administrative and territorial system of Ukraine. The author supports the scientists' idea about the essence of the principle of the territorial integrity lying in the statement that the local courts where geographically close to the people for every citizen to know how in very complicated judicial system to choose the court in which the person could protect one's rights. It is underlined that the principle of territorial integrity should organically be combined with principle of specialization. The author gives brief characteristics of the principles of specialization of judicial system. The peculiarities of the principle of instanciality of judicial system are examined.

The author offers to include to the system of judicial system formation principles the following components: ethnical principle and integrity one. The characteristics of these principles is given and its role for the formation of the modern judicial system of Ukraine is determined.

Key words: *principles of the judicial system, the territoriality principle, the principle of specialization, principle of integration, the principle of ethnicity.*

Стаття надійшла 5 червня 2014 року